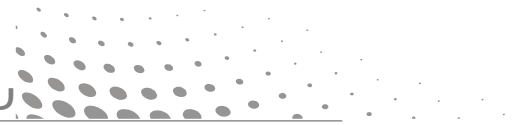

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՏՈՄ ԿԱՐԴԱՆՅԱՆ

*ՀՊՏՀ տնտեսագիտության
տեսության ամբիոնի դոցենտ,
տնտեսագիտության թեկնածու*

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՈՐԱԿԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ¹

Տնտեսական աճի հիմնախնդիրների քննարկմանը նվիրված մեծածավալ գրականություն կա՝ տեսական մեկնաբանություններ, տնտեսամաթեմատիկական մոդելներ, էմպիրիկ հետազոտություններ, կիրառական մշակումներ, միջազգային համադրումներ և այլն: Դրանց մեծ մասի գիտական արժեքը բարձր է, ինչը կարող է ամուր հենք լինել հետագա ուսումնասիրությունների համար: Այդուհանդերձ, իրականությունն առաջադրում է նոր մարտահրավերներ, որոնց դիմագրավումը ենթադրում է հրաժարվել հնացած կամ միակողմանի մոտեցումներից, կատարել անհրաժեշտ վերանայումներ, փոխել ռազմավարական հայացքը և քաղաքականության կարծրատիպերը:

Հիմնախնդրի բնույթը և ընդհանուր շրջանակը

Ուշագրավ է, որ տնտեսական աճի խոշոր տեսաբան Ռոբերտ Սոլոուի գնահատման համաձայն՝ «...դեռևս դժվար է պարզել, թե ուր է ընթանում աճի տեսությունը»²: Տնտեսական աճի վերաբերյալ գրականության, ինչպես նաև համապատասխան քաղաքականության մեջ տիրապետող է եղել այն մտայնությունը, որ գերխնդիրը հենց տնտեսական աճն է. բավական է այն լուծել, և հեշտությամբ կլուծվեն նաև մյուս հարցերը: Պատմականորեն միառժամանակ դա տեղի է ունեցել: Սակայն վերջին տասնամյակների զարգա-

¹ Հոդվածը պատրաստվել է ՀՊՏՀ գիտահետազոտական դրամաշնորհային ծրագրի մրցույթով ընտրված «Տնտեսական աճի որակը ՀՀ-ում» թեմայի կատարման շրջանակներում:

² Solow R., Towards a Macroeconomics of the Medium Run //Journal of Economic Perspectives, 2000, V. 14, N1, p. 153.

ցումները ստիպում են հրաժարվել այդպիսի պատկերացումից, քանի որ դա արդեն հերքվում է ծավալված միտումներով: Եթե տնտեսական աճն անհրաժեշտ է, ապա դեռևս բավարար չէ: Աճի ապահովումը հիմնական մակրոտնտեսական նպատակներից է, բայց ամենաին միակը չէ, հետևաբար՝ անհրաժեշտ է դա համակցել մյուս նպատակների հետ: Բացի այդ, տնտեսական աճի նշանակության կարևորումն արտահայտվել է նաև գործնականում դրա քանակական կողմերի գերազնահատումով: Առաջնահերթ է համարվել աճի բարձր տեմպերի ապահովումը: Սա նշանակում է՝ «նախ՝ քանակը, հետո՝ որակը» մոտեցումը պետք է փոխարինել ի սկզբանե դրանց համադրումով:

Նշված մտայնությունը կենսունակ է և զգալի չափով պահպանվել է: Սակայն եղել են, կան ու ծավալվելու միտում ունեն նաև այլընտրանքային մոտեցումներ: Կրկին արդիականացվում է աճի սահմանների վերաբերյալ հայեցակետը³: Ժամանակակից ուրիշ հեղինակներ ևս արտահայտում են սկզբունքորեն տարբեր դիրքորոշում: Այսպես՝ Ռոբերտ Գորդոնը պնդում է, որ «Տնտեսական աճը չի կարող լինել շարունակական երկարաժամկետ գործընթաց, որ տևում է հավերժ»⁴: Ռիչարդ Հեյնբերգն իր գիրքը վերնագրել է «Աճի վերջը՝ հարմարվելով մեր նոր տնտեսական իրականությանը»⁵, իսկ Թիմ Ջեքսոնը՝ «Բարգավաճում առանց աճի՝ տնտեսագիտություն վերջավոր մոլորակի համար»⁶: Այդօրինակ հարցադրումները ներկայումս հրատապ են զարգացած երկրների համար, որոնցում սպառման ծավալները արդեն իսկ չափազանց են, ուստի կարևորվում են կյանքի որակի բարելավման մյուս գործոնները: Ինչ վերաբերում է չզարգացած և զարգացող երկրներին, ապա դրանց համար տնտեսական աճը դեռևս տևականորեն կպահպանի առաջնահերթությունը: Պարզապես անհրաժեշտ է աճի բոլոր փուլերում հիմնախնդիրների լուծումը որոնել քանակական ու որակական բնութագրերի միասնական տիրույթում:

Տնտեսական աճի առավել տարածված բնորոշմամբ շեշտվող իմաստը, ծավալային առումով և/կամ ըստ մարդաշնչի, երկրում իրական ՀՆԱ մեծացումն է որոշակի ժամանակահատվածում: Տնտեսական աճի նման սահմանումը տրված է հիմնականում քանակական տեսանկյունից, հետևաբար՝ չի կարող որպես բացառիկ հիմք ծառայել տնտեսական աճի որակական բազմապիսի բնութագրերի լիարժեք բացահայտման և համակարգման համար⁷: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է հենվել տնտեսական աճի՝ հայեցա-

³ Տե՛ս **Meadows D., Randers J., Meadows D.**, Limits to Growth: The 30-Year Update, Chelsea Green Publishing, 2004:

⁴ **Gordon R.**, Is U.S. Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds. NBER Working Paper No. 18315, Issued in August 2012, p. 3.

⁵ **Heinberg R.**, The End of Growth: Adapting to Our New Economic Reality. New Society Publishers; Original edition, 2011.

⁶ **Jackson T.**, Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet. Routledge; Reprint edition, 2011.

⁷ Իհարկե, նշված ցուցանիշների էական տարբերությունները նշանակում են նաև համապատասխան որակական տարբերություն: Դա արտահայտված է մարդաշնչի հաշվով ՀՆԱ ցուցանիշների հիման վրա երկրների տնտեսական դասակարգման մեջ, որում, ընդհանուր առմամբ, արտացոլվում են դրանց զարգացման խիստ տարբեր մակարդակները: Ինչ վերաբերում է իրական ՀՆԱ ծավալին և մարդաշնչի հաշվով դրա մեծությանը, ապա պետք է ընդգծել, որ դրանք, որպես տնտեսական աճի ցուցանիշներ, թեև կապակցված են բնակչության թվաքանակի ու դինամիկայի հաշվառմամբ, այդուհանդերձ, ունեն նաև որոշակիորեն առանձնացող իմաստային նշանակություն: Այսպես՝ երկրում էլ մեծանում են, եթե բնակչության թիվն ավելի դանդաղ է աճում, քան ՀՆԱ-ն: Սակայն արդեն կունենան հակադիր ուղղությամբ փոփոխություն, եթե բնակ-

կարգային առումով խորքային ընկալումների վրա: Տվյալ չափանիշին լիովին համարժեք պատկերացման մեկնակետ կարող է լինել Սայմոն Կուզնեցի բնորոշումը, որը նա ներկայացրել է իր նոբելյան դասախոսության մեջ 1971 թ.:

Համաձայն այդ սահմանման՝ երկրի տնտեսական աճը նրա բնակչությանը ավելի ու ավելի բազմազան տնտեսական բարիքներ առաջարկելու կարողության երկարաժամկետ մեծացումն է, ընդ որում, այդ հարաճուն կարողությունը հիմնված է առաջադիմող տեխնոլոգիայի և ինստիտուցիոնալ ու գաղափարական պահանջվող կարգավորումների վրա⁸: Ըստ էության, այստեղ շեշտադրվել է մի քանի տեսանկյուն: Նախ՝ տնտեսական աճը բնույթով երկարաժամկետ գործընթաց է: Իհարկե, այն ունի նաև կարճաժամկետ ու միջնաժամկետ դրսևորումներ, սակայն որակական հիմնավորված բնութագրման, մասնավորապես՝ աճի ինքնապահպանվող բնույթի հաստատման համար ընդհանրացնող, հետևապես՝ նախընտրելի է երկարաժամկետ տրեմդի հաշվառումը: Համեմայնդեպս, տնտեսական աճի որակը կարող է գնահատվել նշված ժամանակահատվածների համադրումով:

Մեջբերված բնորոշման մյուս շեշտադրումը վերաբերում է երկրի որոշակի կարողության շարունակական մեծացմանը՝ բնակչության համար ապահովելու հարաճուն բազմազանությամբ տնտեսական բարիքների առաջարկ: Նման մոտեցումն էական նշանակություն ունի տնտեսական աճի որակի տեսանկյունից և ներկայացնում է դրա չափանիշներից մեկը՝ թողարկվող բարիքների բազմազանության աստիճանը և դինամիկան, որոնք արտացոլում են տնտեսության բազմազանացման մակարդակը և փոփոխման միտումը: Այդուհանդերձ, այստեղ որոշիչ է այն հիմնարար գաղափարը, որ տնտեսական աճը երկրի բնակչության պահանջմունքների բավարարման կարողության մեծացումն է, այսինքն՝ որոշակիորեն ընդգծված է տնտեսական աճի վերջնական նպատակը, որին ծառայելու չափով էլ այն իմաստավորվում է: Նպատակահարմար է նորմատիվային տեսակետից սա դարձնել տնտեսական աճի որակի ընդհանրացված գնահատման հենք և ուղեցույց: Փաստարկն այն է, որ տնտեսական աճը բնավ ինքնանպատակ չէ, ընդհակառակը՝ այն միջոց է բնակչության անհրաժեշտ կենսամակարդակի ապահովման և դրա պարամետրերի բարելավման համար:

Ս. Կուզնեցի բնորոշումը սկզբունքորեն կարևորում է տեխնոլոգիայի դերը տնտեսական աճի արդի գործընթացի իրականացման մեջ, այսինքն՝ ընդգծում է նաև դրա ապահովման հանգուցային միջոցը: Սա նույնպես հիմնա-

---

չության համեմատությամբ ՀՆԱ-ն ավելի դանդաղ աճի. այս դեպքում ըստ մարդաշնչի ցուցանիշի նվազումը զուգակցվում է ՀՆԱ որոշ աճի հետ: Բացի այդ, եթե առկա է երկրից բնակչության նշանակալից չափերի միգրացիոն արտահոսք, ապա նույնիսկ անփոփոխ ՀՆԱ-ի դեպքում կարճաժամկետի մարդաշնչի հաշվով ցուցանիշի համապատասխան աճ: Մյուս կողմից՝ ՀՆԱ մեծությունն ու դինամիկան մեծ կարևորություն ունեն, քանի որ բնութագրում են երկրի տնտեսության ներուժը, մասշտաբները, տնտեսական հզորության աստիճանը: Երկրների միջև տնտեսական տարբեր համեմատությունների առումով հայտնի փաստ է, որ կարող են հանընկնել. ա) ծավալով շատ մեծ և մարդաշնչի հաշվով բավականաչափ փոքր ՀՆԱ-ները, ինչպես օրինակ՝ Չինաստանի և Հնդկաստանի դեպքում է՝ բնակչության վիթխարի թվաքանակի պատճառով, բ) ծավալով բավականաչափ համեստ, բայց մարդաշնչի հաշվով աշխարհում ՀՆԱ ամենաբարձր ցուցանիշները, մասնավորապես՝ Արևմտյան Եվրոպայի փոքր երկրների օրինակով: Ասվածից հետևում է, որ տնտեսական աճի ընդհանուր ծավալային և մարդաշնչային ցուցանիշները պետք է օգտագործել ոչ թե դրանք փոխադարձաբար փոխարինելի, այլ փոխլրացնող դիտարկելու մոտեցմամբ:

⁸ Տե՛ս **Kuznets S.**, *Modern Economic Growth: Findings and Reflections*, Nobel lecture delivered in Stockholm. *American Economic Review* 63, 1973, էջ 247:

րար մոտեցում է տնտեսական աճի որակի բնութագրման համար. առանց առաջադիմական տեխնոլոգիաների կիրառման պարզապես բացառվում է որակյալ աճի հնարավորությունը: Մյուս կողմից՝ որքան ավելի դինամիկ է տեխնոլոգիական առաջընթացը և զանգվածային՝ դրա արդյունքների օգտագործումը, այդքան, որպես կանոն, նշանակալից է դառնում որակական բնութագրերի գերակայությունը: Համեմայնդեպս, արդի որակյալ աճը ոչ մի կերպ չի կարող շրջանցել տեխնոլոգիական արդիականացումը, հետևաբար՝ գիտատեխնոլոգիական զարգացումները ոչ միայն տնտեսական աճի քանակական ապահովման, այլև դրա որակական բարելավման հիմնական աղբյուրն են:

Քննարկվող բնորոշման եզրափակիչ շեշտադրումը վերաբերում է ինստիտուցիոնալ ու գաղափարական այն կարգավորումներին, որ անհրաժեշտ միջավայր են ապահովում նշված կարողության ձևավորման, պահպանման և մեծացման համար: Արդի պայմաններում այս հանգամանքը որոշիչ նշանակություն է ստացել, քանի որ տնտեսական աճը ինքնաբավ գործընթաց չէ. աննպաստ ինստիտուցիոնալ պայմաններում ոչ միայն բացառվում է տևական ինքնապահպանվող աճի հնարավորությունը, այլև էապես թուլանում են տնտեսական խթանները՝ հանգեցնելով աճի դանդաղման, ընդհատման՝ ընդհուպ տնտեսական անկման ու լճացման:

Տնտեսական աճի որակի հիմնական բաղադրիչները

Մթոնդաբանական իմաստով տնտեսական աճի որակի վերաբերյալ հարցադրումը, դրա համարժեք քննարկումը, լուծման որոնումը և ձևակերպումը պահանջում են համալիր մոտեցում: Հետևապես՝ հիմնավորված չէ տնտեսական աճի հանգեցումը միայն դրա ակնառու դրսևորմանը՝ թողարկումը մեծացնելու ձևով, կամ դիտարկումը սոսկ ըստ արտադրության փուլի: Ընդհակառակը՝ համալիր մոտեցման տրամաբանությամբ պակաս կարևոր չեն նաև դրան նախորդող ու հաջորդող բոլոր կապակցված ազդակները և փուլային գործընթացները: Այսպիսով՝ տնտեսական աճն ու դրա որակը անհրաժեշտ է ուսումնասիրել տվյալ մակրոտնտեսական գործընթացի ամբողջական տիրույթում՝ ներառելով տնտեսական ռեսուրսների տեղաբաշխումը և ներդրումային հոսքերը, արտադրանքի թողարկումը և ավելացումը, դրա առաջնային բաշխումը և հետագա վերաբաշխումը, օգտագործումը, ինչպես նաև այս ամենի փոխազդեցության և հաջորդափոխության դինամիկ ընթացքը: Ըստ նշվածի՝ տնտեսական աճի որակի հիմնական բաղադրիչներն են՝

✓ Թողարկված վերջնական բարիքների որակը և դրա դինամիկան՝ նկատի ունենալով, որ տնտեսական աճը չափվում է իրական ՀՆԱ-ի հիման վրա, որը արտադրանքի հոսքային բնույթի ցուցանիշ է: Նույնիսկ եթե ՀՆԱ ֆիզիկական ծավալը մնա անփոփոխ, այսինքն՝ տեղի չունենա դրա տարրերի քանակական աճ, սակայն միաժամանակ բարձրանա վերջնական բարիքների որակը, ապա դա տնտեսական դինամիկայի որակական բնութագրերի բարելավում է:

✓ Թողարկվող արտադրանքի մրցունակության աստիճանը և դրա բնութագրերի դինամիկան՝ ելնելով այն ընկալումից, որ որակյալ տնտեսական աճն ըստ էության նշանակում է նաև ներքին և/կամ արտաքին շուկաներում մրցունակության ձեռքբերում, պահպանում և ամրապնդում: Խոսքը հատկա-

պես այն բարիքների մասին է, որոնց արտադրության մեջ երկիրն ունի համեմատական առավելություններ կամ կարող է դրանք ձևավորել: Մյուս կողմից՝ մրցակցային բնականոն միջավայրը կենսականորեն անհրաժեշտ է աճի որակի ապահովման ու բարելավման համար, իսկ մրցակցության տարաբնույթ սահմանափակումները, մենաշնորհացման միտումի խորացումը, մրցակցության պաշտպանության ու հակամենաշնորհային քաղաքականության ձախողումները ոչ միայն բացառում են աճի որակի բարելավումը, այլև թուլացնում են դրա քանակական ցուցանիշների ապահովումը:

✓ Տնտեսական աճի, իսկ ավելի տարողունակ իմաստով՝ զարգացման ներուժի որակական բնութագրերը և դրանց դինամիկան՝ հենվելով այն իրողության վրա, որ որակյալ տնտեսական աճը նաև տնտեսության արտադրական հնարավորությունների ձևավորման, ընդլայնման, կատարելագործման ու պատշաճ օգտագործմամբ իրացման գործընթացների համադրություն է: Դա նշանակում է՝ քննարկվող հարցում էական է դինամիկայի դիտարկումն ըստ պոտենցիալ ՀՆԱ-ի: Այս առումով, տնտեսական աճի որակապես ամենացածր տիրույթը վերաբերում է արտադրանքի զուտ քանակական աճին, որ տեղի է ունենում անփոփոխ, երբեմն էլ նվազած արտադրական հնարավորությունների պարագայում:

✓ Տնտեսական աճի աղբյուրների, ռեսուրսային նախադրյալների կամ ապահովվածության աստիճանի, ինչպես նաև ուղղակիորեն մասնակցող ու ազդող գործոնների որակական բնութագրերը և դրանց դինամիկան: Այստեղ ելակետն այն է, որ տնտեսական աճը նախ ընթանում է առաջարկի տիրույթում: Դա նշանակում է՝ էական են արտադրության կազմակերպման ձեռնարկատիրական, աշխատանքային և տեխնոլոգիական կողմերը, ինչը որոշիչ դեր է վերապահում մարդկային և ֆիզիկական կապիտալում կատարվող ներդրումներին, արտադրության գործոնների համակցման նորարարական բարելավումներին:

✓ Տեղաբաշխման, տեխնիկատնտեսական և սոցիալ-տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշները, որոնց հիման վրա ձևավորված ամփոփ գնահատականը հանգուցային է տնտեսական աճի որակի ու դինամիկայի բնութագրման համար: Էքստենսիվ տնտեսական աճը միառժամանակ կարող է տեղի ունենալ անփոփոխ կամ նույնիսկ նվազող արդյունավետության դեպքում, սակայն որակյալ աճը բնորոշ է առավելապես ինտենսիվ տիպին, և դրա առանցքային տարրն ընդհանուր գործոնային արտադրողականության կայուն բարձրացումն է: Դա ենթադրում է նաև արդյունավետության տարբեր ցուցանիշների բարելավում՝ նկատի ունենալով աշխատանքի արտադրողականությունը, կապիտալազինվածությունը, կապիտալահատույցը, կապիտալատարությունը, նյութատարությունը, էներգատարությունը և այլն:

✓ Տնտեսական աճի դինամիզմը բնութագրող ցուցանիշները, մասնավորապես՝ տեմպերի մեծությունը և փոփոխությունը, կայունությունը, անընդհատ շարունակման տևողությունը, աննպաստ գործոններին ու հակառակ միտումներին դիմակայելու, դրանք հաղթահարելու կարողությունը և արագությունը, այսինքն՝ ըստ էության, տնտեսական աճի ինքնապահպանման ապահովումը: Որակական տեսանկյունից աճի բարձր տեմպերի առավելությունն այն է, որ թույլ է տալիս անհամեմատ կարճ ժամկետում էապես մեծացնել իրական թողարկումը: Մասնավորապես՝ 70-ի կանոնի համաձայն, այդ թվի ու

հավելաճի տեմպի հարաբերությամբ որոշվում է ՀՆԱ-ն կրկնապատկելու համար անհրաժեշտ տարիների թիվը:

✓ Հավելաճի կշիռը բացարձակ արտահայտությամբ: Այս ցուցանիշի կարևոր առավելությունն այն է, որ թույլ է տալիս միակողմանիորեն չսահմանափակվել տեմպի հարաբերական մեծությամբ, քանի որ, կախված ՀՆԱ հնարավոր տարբեր չափերից, աճի տրված միևնույն տեմպին կարող են համապատասխանել դրա կշռի միանգամայն տարբեր մեծություններ: Որպես կանոն, փոքր ՀՆԱ նույնիսկ բարձր տեմպերով աճն ապահովում է համեմատաբար ցածր կշռով հավելաճ: Նմանապես, խոշոր չափերի ՀՆԱ-ն կունենա «ծանր» կշռով հավելաճ, եթե անգամ աճի տեմպերը ցածր են: Մյուս կողմից՝ նախընթաց զարգացումների փորձը ցույց է տվել, որ, իրական թողարկման ծավալի տևական մեծացմանը և խոշոր մասշտաբի հասնելուն զուգընթաց, աճի տեմպերը նվազում են:

✓ Տնտեսական աճի համար անհրաժեշտ նպաստավոր պայմանների կամ միջավայրային գործոնների որակը և փոփոխությունների միտումը: Նախևառաջ նկատի են առնվում ձեռնարկատիրական, ներդրումային և աշխատանքային գործունեության մթնոլորտի տարբեր բնութագրերը: Առանձնապես որոշիչ դեր ունի արդար և բարեխիղճ մրցակցային մեխանիզմը, որ տնտեսական աճի ու դրա որակի ապահովման և բարձրացման գլխավոր շարժիչն է: Նշանակալից են նաև տնտեսական ազատության ընդհանուր երաշխիքները, սեփականության իրավունքների օրինականության ու պաշտպանության ապահովումը, «խաղի կանոնների»՝ տարաբնույթ նորմերի, սահմանափակումների հաստատումը, կատարման պարտադրումը, խախտումների դեպքում համարժեք պատժամիջոցների (սանկցիա) կիրառումը՝ ուղեցույց ունենալով վարչաիրավական կարգավորումների հարցում անհրաժեշտ և բավարար չափի պահպանման սկզբունքը: Ամեն դեպքում, երբ լինում են արտադրատնտեսական գործունեության ինստիտուցիոնալ ենթակառուցվածքի անհամապատասխանություն և ձախողումներ, դրանք վերածվում են տնտեսական ակտիվության ճնշման լծակների, վերջին հաշվով՝ որակյալ աճի խափանման մեխանիզմի:

✓ Կառուցվածքային կերպափոխումները, որ երկարաժամկետ շրջանում ընթանում են ազգային տնտեսության մեջ. ա) ըստ ճյուղերի, հատվածների ու տարածաշրջանների, բ) տնտեսական բարիքների տեսականու, հարաբերակցության փոփոխման և զբաղվածության տեղաշարժերի առումով, գ) խոշոր, միջին և փոքր գործարարության տեսակարար կշռի և հարաբերական դերի փոփոխությունների իմաստով, դ) արտադրական, սոցիալական, շուկայական և ինստիտուցիոնալ ենթակառուցվածքներում, ե) ՀՆԱ մեծության մեջ՝ ըստ ծախսերի և եկամուտների դրանց համամասնություններում:

✓ Տնտեսական աճի շնորհիվ հանրության կենսապահովման ու բարեկեցության մակարդակի բարձրացման հիմնախնդիրների լուծման հաջողության և ընդգրկման աստիճանը: Որակյալ տնտեսական աճի համատեքստում առաջնահերթ են դառնում եթե ոչ լրիվ, ապա գոնե բարձր զբաղվածության, արդարացի փոխհատուցման ապահովումը և շահագործման բացառումը, դրանց վրա հենվելով՝ զանգվածային ու տևական գործազրկության հաղթահարումը, աղքատության էական կրճատումը, մասնավորապես՝ աշխատողների աղքատության վերացումը:

✓ Արտաքին տնտեսական կապերի տիրույթում երկրների դիրքը, դրանց միջև ստատիկ ու դինամիկ առումներով միջազգային համադրումների ու համեմատությունների տարբեր ցուցանիշները: Դրանք հնարավորություն են տալիս չսահմանափակվել երկրի ներքին դինամիկայով՝ դիտարկելով դաստիարակման անցյալի նկատմամբ, հաշվի առնել միջազգային մրցակցության իրողությունները և մարտահրավերները՝ բացահայտելով վերջիններիս դիմագրավման ուժեղ և թույլ կողմերը, ինչպես նաև արձանագրված դրական արդյունքները և բացասական միտումները:

✓ Տնտեսական աճի խթանման և կարգավորման քաղաքականության որակը: Դա ամենից առաջ պայմանավորված է զարգացման ռազմավարական մոտեցումների հիմնավորությամբ՝ հատկապես հեռահար ճիշտ նպատակադրումներով, առկա հնարավորությունների իրատեսական գնահատմամբ և արդյունավետ գործադրման կարողությամբ: Սա նախապես պահանջում է աճին խանգարող տարաբնույթ արգելքների վերացման անհրաժեշտության գիտակցում, հետևաբար՝ բացահայտման պատրաստակամություն և հաղթահարման հետևողականություն, այնուհետև կարևորվում են գերակայությունների հիմնավորված սահմանումը, համապատասխան ռեսուրսների ուղղորդումը, մակրոտնտեսական կայունության ապահովումը, պետական աջակցության կազմակերպումը՝ հատկապես գիտատեխնիկական, արդյունաբերական, ներդրումային, կառուցվածքային, արտահանման խթանման քաղաքականությունների միջոցով և այլն:

Այսպիսով՝ տնտեսական աճի որակի բաղադրիչները տարաբնույթ են՝ շաղկապված փոխազդեցության բարդ գործընթացում: Դրանք կարելի է դասակարգել երեք խմբում՝ արդյունքային, գործոնային և գործընթացային: Գործոնները համակցվում են, ինչը գործընթացի սկիզբն է, և հետագայում ստացվում են որոշակի արդյունքներ: Բացի այդ, դրանց միջև կան նաև փոխակերպումներ. այսպես՝ գործոնների ձևավորումը, պահպանումը, նորացումը գործընթացներ են, իսկ գործոններն ինքնին՝ դրանց արդյունքներ:

Տնտեսական աճի որակը զարգացման հայեցակարգի համատեքստում

Տնտեսական աճի վերոհիշյալ որակական բաղադրիչներն ընդհանուր հայտարարի բերելու համար պահանջվում է համապատասխան հայեցակարգային հիմք: Դա օբյեկտիվորեն հնարավոր և անհրաժեշտ է զարգացման վերաբերյալ արդի խորքային պատկերացումների տեսագործական ընդունմամբ: Նախքան այդ պատկերացումներին անդրադառնալն, առաջադրենք հետևյալ հիմնարար դրույթը. ընդհանուր առմամբ, *որակյալ է այն տնտեսական աճը, որը համատեղելի է զարգացման հետ*: Նպատակահարմար է քննարկվող հիմնախնդրի վերաբերյալ ներկա և ապագա ուսումնասիրությունները բխեցնել նշված մոտեցումից, իսկ քաղաքականության շրջանակում որոշումների ընդունումը և իրագործումն ուղղորդել դրա տրամաբանությամբ: Դա կարելի է անվանել զարգացման հետ համատեղելի տնտեսական աճի մոդել:

Ներկայացված մոտեցմամբ տնտեսական աճի և զարգացման լրիվ նույնացումը կամ զարգացման պարզ հանգեցումը տնտեսական աճին մակերեսային ու միակողմանի, իսկ գործնականում ապակողմնորոշող ընկալում է: Այստեղ շոշափվում է տնտեսական աճի և զարգացման փոխհարաբերության

հարցը, որը թեև բավականաչափ հիմնավոր քննարկվել և մեկնաբանվել է ինչպես տնտեսագետների, այնպես էլ այլ գիտաճյուղերի ներկայացուցիչների կողմից, այդուհանդերձ, դեռևս հանդիպում են դրանց թյուրըմբռնման և շահարկման փորձեր: Ուստիև տեղին կլինի մի քանի ընդհանրացումով բնութագրել տնտեսական աճի և զարգացման հարաբերակցությունը:

Տնտեսական աճը և զարգացումն ունեն ինչպես ընդհանրություն, այնպես էլ տարբերություն: Ըստ այդմ՝ պետք է խուսափել դրանց նույնացումից: Ընդհանրության տիրույթում տնտեսական աճը և զարգացումը, որպես կանոն, դրսևորվում են համընթաց՝ լինելով, համապատասխանաբար, մասի և ամբողջի փոխազդեցության մեջ, իսկ տարբերությունները կարող են հասցնել անգամ հակադրության: Ջարգացումը ավելի տարողունակ, բազմաշերտ ու խորքային բովանդակություն ունի, քան տնտեսական աճը: Հետևաբար, նաև դրանով պայմանավորված, զարգացման հետ պետք է շաղկապել նպատակադրումները, իսկ տնտեսական աճի հետ՝ դրանց իրագործումը: Այս իմաստով, զարգացումը և տնտեսական աճը «նպատակ-միջոց» փոխհարաբերության մեջ են:

Ասվածից հետևում է, որ գերակա դիրքը ներհատուկ է զարգացմանը, և դա կողմնորոշիչ պետք է լինի ոչ միայն տեսամեթոդաբանական, այլ նաև հենց գործնական առումով: Այս մոտեցումը կիրառելու առաջին քայլը տնտեսական աճի հնարավոր կարգավիճակների որոշակիացումն է զարգացման համատեքստում: Սկզբունքորեն կարելի է առանձնացնել երկու տիպային տարբերակ՝ զարգացման հետ համատեղելի և անհամատեղելի տնտեսական աճի սցենարներ: Առաջին տարբերակում ընդգծվում է զարգացման և տնտեսական աճի միասնության ընդհանուր տիրույթը: Էվոլյուցիայի որոշ փուլերում տնտեսական աճն անհրաժեշտ է զարգացման համար, այսինքն՝ զարգացումն առավելապես ընթանում է աճի հիման վրա: Սակայն անգամ այս պարագայում տնտեսական աճն ինքնին չի ապահովում բավարար պայմանը: Վերջինս կախված է բոլոր այն մեխանիզմների գործողությունից, որոնք կոչված են տնտեսական աճով ձեռք բերված արդյունքները ծառայեցնելու զարգացման նպատակներին:

Տնտեսական աճը միշտ չէ, որ նշանակում է զարգացում. դա կարող է ընթանալ նաև առանց զարգացման: Երկրորդ տարբերակը վերաբերում է բոլոր այն դեպքերին, երբ տնտեսական աճը այս կամ այն ձևով ու չափով շեղվում է զարգացման խնդիրներից ու չափանիշներից՝ ըստ էության հակադրվելով դրա բուն տրամաբանությանը: Նման հակազարգացումային դրսևորումների նմուշօրինակ կարող են համարվել տնտեսական աճի պայմաններում եկամտների ու հարստության անհավասարության ծայրաստիճան խորացումը՝ հասնելով բևեռայնության անբնական մակարդակի, միջին խավի թուլացումը, աղքատության՝ մեծ չափերով ծավալումը, գործազրկության տևական ու զանգվածային բնույթը, տարածաշրջանային անհամամասնությունների սրումը, բնամիջավայրային վատթարացումը (դեգրադացում) և այլն:

Այսպիսով՝ տնտեսական աճը կարող է ինչպես համատեղվել, այնպես էլ չհամատեղվել զարգացման հետ: Դա կախված է այն շաղկապված բնութագրերից, որոնց շրջանակում ձևակերպվում են առաջնահերթ խնդիրները, հետազոտության մեթոդաբանական հիմնադրույթներից, տնտեսականի համեմատությամբ ավելի տարողունակ երևույթների, դրանց փոփոխման միտում-

ների գնահատումից և այլն: Ըստ որում, տնտեսական աճը զարգացման եզակի ուղի կամ պարտադիր նախադրյալ չէ: Դա նշանակում է, որ որոշակի պայմաններում զարգացումը կարող է տեղի ունենալ, մասնավորապես, նաև կառուցվածքային առաջադիմական տեղաշարժերի, սոցիալական բարելավումների, ինստիտուցիոնալ արդիականացման և համանման շաղկապված ձևերով: Առանց էական աճի՝ զարգացումը ոչ միայն հնարավոր է, այլև ոչ այնքան հեռու ապագայում կարող է դառնալ անհրաժեշտ:

Ջարգացման համատեքստում առաջադրելով տնտեսական աճի որակի ուսումնասիրության և գնահատման մոտեցումը, պետք է անդրադառնալ զարգացման հետ համատեղելի տնտեսական աճի ռազմավարության հիմնադրույթներին: Նախ ընդգծենք, որ համընթաց լինելու դեպքում էլ անհրաժեշտ է տնտեսական աճի արդյունքները փոխակերպել զարգացման նախադրյալների. հակառակ դեպքում դա ինքնաբերաբար կարող է տեղի չունենալ: Մյուս կողմից՝ իրական զարգացումը որակյալ տնտեսական աճի հարուցման և ինքնապահպանման թերևս ամենահիմնավոր ուղին է:

Ջարգացումն ամենևին էլ միայն «բարձր մատերիաներին» վերաբերող երևույթ չէ: Այն նույնպես ունի տարբեր աստիճաններ՝ ներառյալ համեմատաբար ցածր սկզբնական փուլը, որը միաժամանակ ցույց է տալիս զարգացման ճիշտ ընտրված մեկնակետը, ինչպես նաև ներկայացնում է դրա չափանիշներից մեկը: Երբ երկիրն ի վիճակի չէ սեփական ուժերով լուծել ամբողջ բնակչության գոյատևման խնդիրը, ապա գտնվում է չզարգացած կամ, լավագույն դեպքում՝ թերզարգացած վիճակում, եթե նույնիսկ առերևույթ արձանագրվում է տնտեսական աճ: Եթե հետևողական ջանքերով հաջողվում է աստիճանաբար լուծել նշված խնդիրը, ապա դա նշանակում է, որ երկիրն սկսել է ընթանալ զարգացման ճանապարհով: Այդ առումով տեղին է նշել զարգացման տնտեսագիտության մեջ մշակված հիմնական (բազային) պահանջմունքների մոտեցումը, որի կենսագործումը, ըստ էության, զարգացման ուղղությամբ անհրաժեշտ առաջին քայլն է:

Հիմնական պահանջմունքները ներառում են սննդի, հագուստի, բնակարանի, առողջության, բազային կրթության և սոցիալական պաշտպանվածության նվազագույն կարիքները, բնականաբար՝ ողջ հանրության ընդգրկմամբ: Այս առումով, տնտեսական աճը զարգացման հետ համատեղվում է այն դեպքում, երբ ծառայում է հիմնական պահանջմունքների խիստ թերի բավարարման իրավիճակների արագ և վերջնական հաղթահարմանը: Իր հերթին, սա զարգացման հաջորդ՝ ավելի բարձր փուլին անցնելու ամուր և հուսալի հիմք է ստեղծում, ինչը նախադրյալ է ապահովում նաև տնտեսական աճի որակի բարելավման համար: Հակառակ պարագայում խորանում են, այսպես կոչված, դուալիստական միտումները, որոնք անխուսափելիորեն ուղեկցում են ինքնահոսի թողնված տնտեսական աճին: Այսպիսով՝ հիմնական պահանջմունքների մոտեցման շեշտադրումը կարևոր է, քանի որ թույլ է տալիս ապահովել զարգացման և տնտեսական աճի գործընթացների ճիշտ վեկտորային ուղղվածությունը դրանց սոցիալական կողմնորոշման հունով՝ առանց որի դրանք դառնում են աննպատակ կամ ինքնանպատակ:

Նշված ուղղությամբ զարգացման մյուս մեկնաբանությունը կապված է մարդկային ներուժի ձևավորման, լիարժեք օգտագործման, պահպանման և պատշաճ իրացման խնդիրների առաջնահերթությունն ընդունելու և դրանք հաջողությամբ լուծելու հետ: Սրանով նշանավորվել է զարգացման էության

ընկալման շրջադարձային փոփոխությունը, ըստ որի, զարգացման վերաբերյալ ավանդական պատկերացումն արմատապես վերանայվել է՝ փոխարինվելով մարդկային զարգացումն հայեցակարգով: Թեև մարդկային ներուժի զարգացումը համարվում է նաև ինքնին նպատակ, այդուհանդերձ, այն վճռորոշ դեր ունի երկարաժամկետ տնտեսական աճի հնարավորության ստեղծման ու դրա իրականացման հարցում: Ասվածից հետևում է, որ զարգացման հետ համատեղելի տնտեսական աճը մեծապես պայմանավորված է սոցիալական գործոններով: Այդ առումով հատկապես կարևոր են մասնագիտական կրթության համալիրը, զբաղվածության հնարավորությունները, պայմաններն ու երաշխիքները, առողջապահության համակարգը, բնակարանային ապահովվածությունը:

Ջարգացումը նպաստում է որակյալ տնտեսական աճին նաև մի շարք այլ առումներով: Մասնավորապես՝ գիտության նվաճումները և դրանց հանրագուտ կիրառումը դրսևորվում են նոր բարիքների, տեխնոլոգիաների, նյութերի և այլ ձևերով: Այսինքն՝ ստեղծվում են տնտեսական աճի նոր ուղղություններ և հնարավորություններ, որոնց իրացման շնորհիվ կազմավորվում են արտադրության նոր ճյուղեր, նոր շուկաներ կամ դրանց հատվածներ: Դրանք հագեցման աստիճանին մոտեցնելը կարող է պահանջել տևական ժամանակ, որի ընթացքում համապատասխան նոր պահանջմունքների բավարարման մղումը նպաստում է աճի նոր բևեռների դինամիկ ծավալմանը: Եթե նկարագրված գործընթացը որոշակի պարբերաշրջանով չի ավարտվում, այլ շարունակական է, քանի որ միևնույն ժամանակամիջոցում սկսվում է նմանատիպ մեկ ուրիշ շրջափուլ, ապա այն նորամուծական զարգացման դրսևորում է:

Հասարակության և տնտեսակարգի տիպային հատկանիշները որպես տնտեսական աճի որակը կանխորոշող գործոններ

Չնայած անվանմանը, տնտեսական աճը բացառապես տնտեսական երևույթ չէ և չի կարող այդպիսին լինել: Դա միշտ էլ ընթանում է ավելի բազմաշերտ միջավայրում, որը կազմավորվում է բնական, սոցիալական և տեխնոլոգիական որոշակի պայմաններով: Այդ միջավայրը հարավորոշում է, ինչը բացատրվում է նշված պայմանների փոխազդեցությամբ ու փոփոխություններով: Ըստ որում, տնտեսական աճը զգայուն է ինչպես տնտեսական, այնպես էլ ոչ տնտեսական (արտատնտեսական) պայմանների նկատմամբ: Բավական է վկայակոչել քաղաքական (ներքին և արտաքին), սոցիալական, բնական, մշակութային, ինստիտուցիոնալ, ժողովրդագրական, ազգային-հոգեբանական միջավայրերի անուղղակի, բայց նշանակալից ազդեցությունը տնտեսական դինամիկայի վրա:

Այսպիսով՝ տնտեսական աճի որակական բնութագրերը մեծապես կախված են հասարակության և տնտեսական համակարգի տիպային հատկանիշներից: Մի դեպքում դրանք նպաստում են երկարաժամկետում կայուն տնտեսական աճին, այլ պարագայում՝ դրա ճանապարհին հարուցում տարաբնույթ խոչընդոտներ: Հետևաբար՝ հրատապ է այն հարցը, թե որ տիպի հասարակությունը և տնտեսական համակարգն են առավել նպատակահարմար զարգացման հետ համատեղելի տնտեսական աճի համար: Դրա հիմնավոր քննարկման և լուծման նպատակով անհրաժեշտ է տարանջատել երեք դիտանկյուն. առաջին՝ ինչպես է տեղի ունենում տնտեսական աճը իրականում,

երկրորդ՝ ինչպես է այն ուսումնասիրվում ու մեկնաբանվում տնտեսագիտության մեջ, երրորդ՝ որքանով է հետազոտությունը համակողմանի, խորքային և գործնականորեն օգտակար:

Նախ՝ նշված տեսանկյունից հակիրճ անդրադառնանք տնտեսական աճի տեսություններին ու մոդելներին: Տնտեսագետները դա առավելապես դիտարկում են որպես զուտ մակրոտնտեսական երևույթ՝ հիմնականում սահմանափակվելով անմիջաբար մասնակցող տնտեսական գործոնների ուղղակի ազդեցության կարևորումով ու դրա չափի գնահատումով: Այդպիսի մոտեցումն ակնառու է հատկապես ագրեգացված արտադրական ֆունկցիաներում: Լավագույն դեպքում դրանք չափազանց ընդհանրական ձևով նկարագրում են որոշակի առնչություններ և համամասնություններ⁹: Մեթոդաբանական իմաստով հենց այդպիսի ագրեգացումն է խնդրահարույց, քանի որ ներառվող պարամետրերը միկրոմակարդակում բազմազան են, ոչ այնքան համադրելի և այլն: Այսպես՝ ագրեգացված արտադրական ֆունկցիայի հետևանքով կարող է այնպիսի տպավորություն ստեղծվել, թե ամբողջական մակրոմիավորի մասշտաբով համաչափ տնտեսական աճ է արձանագրվում: Բացի այդ, դրանում ուղղակիորեն «չեն մասնակցում» պետության տնտեսական քաղաքականության, մասնավորապես՝ միջամտության ձևերի ու չափերի, կարգավորման փոփոխությունները, ինչպես նաև տնտեսական աճի համար որոշիչ ձեռնարկատիրական գործունեության տարբեր բնութագրերը: Իսկ անուղղակի ձևով դրանք ավելի շուտ արտահայտվում են թողարկված համախառն արդյունքի մեջ՝ գործարար ակտիվությունը բնութագրելով *ex post*, քան *ex ante*, ընդգրկվելով առաջարկի գործոնների կազմում: Այդուհանդերձ, դրանք մշակվել են և տեղին են զարգացած երկրներում, որտեղ ինստիտուցիոնալ միջավայրը սկզբունքորեն կայացած և նպաստավոր է տնտեսական աճի համար: Սակայն չի բացառվում, որ մակրոտնտեսական դինամիկայի մոդելների թույլ տեղերը բացահայտվեն իրական միտումներից խզումով և կանխատեսման ձախողումներով, ինչը դրդում է վերանայել ավանդական մոտեցումը, կատարել լրամշակումներ, կիրառել այլ գաղափարներ:

Տնտեսական աճի ստանդարտ մոդելների գործնական նշանակությունն էապես նվազում է հետամնաց, չզարգացած, թերզարգացած և զարգացող երկրների դեպքում: Դրա հիմնապատճառն այն է, որ այդ երկրներում առկա իրողությունները բոլորովին այլ են: Այստեղ զարգացման ռազմավարության ելակետ կարող է լինել տնտեսական աճի ներուժի ստեղծման և իրացման համար պահանջվող միջավայրի ձևավորումը: Իհարկե, զարգացած երկրների փորձը ուսանելի է, քանի որ դրանում արտացոլվում են նաև զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունները, սակայն անհրաժեշտ է ամբողջության մեջ դա խորությամբ վերլուծել, ճիշտ իմաստավորել և հիմնավորապես տեղայնացնել: Մեխանիկական մասնակի նմանակումների դեպքում անհամեմատ բարձր է ձախողման, քան հաջողության հավանականությունը:

⁹ Դրանց պահպանումը չի երաշխավորվում բոլոր դեպքերի համար: Մոդելը միառժամանակ, նաև տևականորեն կարող է աշխատել իրեն ներհատուկ տրամաբանությամբ: Սակայն միջավայրային կտրուկ փոփոխությունն այն կարող է ընդհատել՝ ավելի ու ավելի շեղվելով իրական գործընթացի բնութագրերից: Բնորոշ օրինակ է 2007 թ. սկսված ճգնաժամը. տնտեսական աճի առկա գործոնները չէին կրճատվել, սակայն առայժմ, հատկապես Եվրոպայում, չի ապահովվում նաև սովորաբար ակնկալվող արդյունքների ստացումը: Սա լրացուցիչ հիմնավորում է, որ մոդելը չի ներառում տնտեսական աճի համար իրականում շատ կարևոր մեկ կամ մի քանի ազդակ:

Վերադառնալով այն հարցին, թե իրականում ինչպես է տեղի ունենում տնտեսական աճը, հարկ է նշել, որ դա ընթանում է ոչ թե տեսական «դեղատոմսերի» ուղղորդմամբ, այլ գործնական տրամաբանությամբ, տատանումներ, նույնիսկ վայրիվերումներ ունեցող էվոլյուցիոն ճանապարհով: Տեսությունները և մոդելներն առավելագույնս բացատրում են տնտեսական աճն ու դրա դինամիկան ընդհանուր գծերով, մեծ մասամբ հետահայաց, ներկա և «եթե, ապա» մոտեցումներով, ինչպես նաև առաջարկում են իրենց խորհրդատվությունը տնտեսական քաղաքականության նախընտրելի միջոցառումների վերաբերյալ: Առկա մոդելները թեև պահանջում են մտավոր մեծ կարողությունների ներդրում, բավարար ճշտությամբ ու որոշակիությամբ չեն կարողանում կանխատեսել գործոնների ընթացիկ ազդեցությունը, վերջնարդյունքները, առանձնապես՝ հնարավոր դանդաղումը, ընդհատումը և անկումը տարբեր շուկերի ազդեցությամբ, ինչպես նաև վերականգնողական աճի տևողությունը և հետագա աճի հեռանկարները: Որոշ մոդելներ քննադատվում են ոչ միայն կանխատեսման թույլ հնարավորության պատճառով, այլ նաև որովհետև բացառում են որևէ կանխադրույթ շուկերի հավանականության մասին:

Այս պայմաններում նպատակահարմար է խուսափել տնտեսական աճի ուսումնասիրության մեջ մակրոտնտեսական մոտեցման բացարձակացումից՝ դա համալրելով միկրոմակարդակի գործընթացների վերլուծությամբ: Այստեղ էական է այն հիմնահարցը, թե ինչպես է ընթանում աճը միկրոմակարդակում, ինչպես է կատարվում դրա ազդեցումը, այսինքն՝ ինչ պատկեր է բացահայտվում տնտեսական աճի միկրոտնտեսական հատույթով: Այս տեսանկյունից պարզ է, որ տնտեսական աճն ունի միկրոտնտեսական հիմքեր ու աղբյուրներ, որոնցից կախված է: Դա նշանակում է՝ տնտեսական աճը մեծաթիվ ու տարաբնույթ միկրոդինամիկաների հավաքական արդյունք է¹⁰: Տվյալ մոտեցումը թույլ է տալիս համարժեքորեն արտացոլել այն իրողությունը, որ իրական աճն ամենևին համաչափ չէ, ըստ որում, ոչ միայն տարբեր տեմպերի առումով, այլև քանի որ առանձին միկրոդինամիկաները դրսևորվում են տարբեր՝ աճի, անփոփոխ մնալու կամ կրճատման ձևով: Դա նաև նշանակում է, որ միկրոսուբյեկտները հիմք ունեն իրենց տնտեսական կարգավիճակը և դրա փոփոխությունը գնահատելու ոչ այնքան ազդեցված, որքան ուղղակիորեն սեփական միկրոդինամիկայից ելնելով:

Կարևոր է նաև այն հանգամանքը, որ միկրո- և մակրոմակարդակների կապը միակողմանի չէ. դրանք փոխազդեցության բարդ գործընթացում են: Սա նշանակում է, որ միկրոդինամիկաները ոչ միայն կանխորոշում են ՀՆԱ մեծությունն ու փոփոխությունը, այլև զգալիորեն պայմանավորված են մակրոմիջավայրի պայմաններով: Իրոք, միկրոսուբյեկտներն իրենց արտադրատնտեսական գործունեության ծավալման, ընդլայնման, ինչպես նաև կրճատ-

¹⁰ Հետևյալ համեմատությունը կարող է պատկերավոր դարձնել ձևակերպված դրույթը: Եթե տնտեսությունը նմանեցնենք գետի ավազանին, որն ունի բազմաթիվ և տարբեր չափերի հոսք ունեցող վտակներ, ապա գետը կներկայացնի ընդհանուր մակրոհոսքը, իսկ վտակները՝ միկրոդինամիկաները: Ակնառու է, որ, սնուցվելով վտակներից, գետի հոսքը կախված է դրանցից՝ փոփոխություններով հանդերձ: Վտակների մի մասում հոսքը կարող է վարարել, մյուսում՝ նվազել կամ նույնիսկ ցամաքել, որոշ վտակներ էլ կունենան նույն հոսքը: Հետևաբար՝ որքան ավելի շատ լինեն վտակները, և դրանց գերակշիռ մասում ջրի հոսքը մեծանա, այնքան ավելի ջրառատ կլինի գետը: Տվյալ դեպքում միկրոդինամիկա ասելով նկատի է առնվում ըստ առանձին միկրոսուբյեկտների վերջնական արդյունքների թողարկման փոփոխությունը՝ ուղղության ու մեծության առումով:

ման կամ ընդհատման վերաբերյալ որոշումներն ընդունում են ինչպես իրենցից կախված, այնպես էլ անկախ գործոնների համալիրի հաշվառմամբ՝ վճռորոշ դեր վերապահելով գործարարության մթնոլորտին, դրա պայմանների փաստացի փոփոխություններին, հիմնական բնութագրերին վերաբերող սպասումներին, վերջին հաշվով՝ այլընտրանքային տարբերակներում սեփական նպատակների իրականացման հեռանկարին և աստիճանին: Այդ իմաստով, տնտեսական աճի դանդաղումը, ռեցեսիան, առավել ևս դեպրեսիան ու ստագնացիան արտահայտում են նաև մակրոտնտեսական պայմանների զգալի վատթարացումը: Մյուս կողմից՝ երկարաժամկետ կայուն աճն անուղղակիորեն վկայում է նաև նպաստավոր մակրոպայմանների մասին, քանի որ անբարենպաստ մթնոլորտում դա իսկապես անիրագործելի է: Հետևաբար՝ միկրոմակարդակում աճի ներուժի առկայությունը կամ մեծացումն անհրաժեշտ է, սակայն բավարար չէ. պահանջվում է նաև համապատասխան միջավայր այդ ներուժի գործադրման ու իրացման համար:

Քննարկվող մոտեցումն օժտված է նշանակալից առավելությամբ՝ տնտեսական աճի խթանման ու կարգավորման քաղաքականությունը բխեցնել գործարար միջավայրի բարելավման հիմնախնդրից: Դրա լուծման տիրույթում ներառվում են ինչպես անհարկի սահմանափակումների, խտրական անհավասարության պայմանների և խոչընդոտների հաղթահարումը, այնպես էլ նպաստող ու խթանող կարգավորումները: Այս հարցում հաջողության հասնելու ծանրակշիռ երաշխիք կարող է լինել հետևյալ ուղեցույցի ընդունումը. գործարար միջավայրի բազմապիսի պայմանների մի խմբի մասնակի բարելավումը դեռևս չի նշանակում խնդրի սկզբունքային լուծում, քանի որ այդ պայմանները կազմավորում են հավաքածու՝ սուբյեկտների կողմից ընկալվելով որպես փոխլրացնող: Այսինքն՝ միայն ամբողջության մեջ դիտարկելիս է վերջնականորեն պարզվում պայմանների նպաստավոր կամ աննպաստ լինելը. եթե մի շարք կարևոր դեպքերում նույնիսկ զգալի բարելավում արձանագրվի, սակայն որոշ պայմաններ շարունակեն անհաղթահարելի արգելք ներկայացնել, ապա ընդհանուր իրադրությունը, փաստորեն, էապես չի փոխվի:

Շարադրվածի հիման վրա ընդհանուր գծերով ներկայացնենք հասարակության և տնտեսական համակարգի տարբեր տիպերի պարագայում տնտեսական աճի ու զարգացման իրողությունները, օրինաչափությունները, հետևաբար նաև հեռանկարները: Համեմատական այդպիսի դիտարկման համար առկա է տարբեր երկրների տևական փորձով հաստատված մի շարք տարբերակների, ինչպես նաև դրանց զանազան զուգորդումների լայն ընտրանի: Այս հարցում յուրաքանչյուր երկրի առաջադրվում է համարժեք ընտրության մարտահրավեր, որին դիմագրավելը շատ դժվար է, սակայն հնարավոր՝ ճիշտ ռազմավարության մշակման և հաստատական իրագործման դեպքում:

Տնտեսական աճի որակի իմաստով առավել բարձր չափանիշներ ապահովում են այն երկրները, որոնք ձևավորում ու զարգացնում են ազատ ձեռնարկատիրության բաց, մրցակցային և արդյունավետ համակարգ: Դա տեղի է ունենում իրավական պետության և շուկայական մեխանիզմի գործառույթների համապատասխան «դերաբաշխման», դրանց համադրման, ինչպես նաև պատշաճ կատարման շնորհիվ: Իհարկե, բավականին տևական տպավորիչ տնտեսական աճ արձանագրվել է նաև վարչաիրամայական տնտեսա-

կարգում, սակայն դա եղել է առավելապես էքստենսիվ՝ այլընտրանքներին որակական բնութագրերով բազմակի զիջմամբ:

Տնտեսական աճի գործոնների, ընթացքի և որակական արդյունքների առումով կան նշանակալից տարբերություններ առանձին տնտեսակարգերի և ազգային տնտեսության տիպային մոդելների միջև, ինչպես նաև դրանցից յուրաքանչյուրի ներքին դինամիկայի տիրույթում: Միաժամանակ, առկա է այն ընդհանրությունը, որ զուտ գործառնության տեսակետից գործում են միևնույն միջնորդավորող մեխանիզմները: Դրանցից հատկապես որոշիչ են՝ ա) պետության մասնակցությունը. հատկապես նախորդ դարակետից հետո արձանագրված բոլոր տնտեսական «հրաշքներում» պետական քաղաքականությունը, դրա կազմակերպող, համախմբող, աջակցող և ուղղորդող դիրքորոշումը եղել է ծանրակշիռ, բ) առողջ ձեռնարկատիրական ոգին. մարմնավորված է հանրագուտ արտադրողական գործունեության հարաճուն արդյունքներում, գ) իրական մասնավոր ներդրումները. ծավալը, դինամիկան, ուղղությունները, կուտակման նորման և այլն, դ) խնայողությունների դրդապատճառները, աղբյուրները, չափերը, դրանք ներդրումների փոխակերպելու եղանակները, ե) դինամիկ գիտական և տեխնոլոգիական նորամուծությունները, դրանց նկատմամբ գործարար հատվածի ընկալունակությունը, կիրառման ու տարածման հակումը, զ) աշխատողների մասնագիտական որակավորման մակարդակը, արդյունավետ և բարձր զբաղվածությունը՝ մասնավորապես ներգրավող, մասնակցային տնտեսական աճի (inclusive growth) նախադրյալ ու երաշխիք, է) ամբողջական պահանջարկի և դրա առանձին բաղադրիչների խթանիչ ներուժի օգտագործումը և դրանց արդյունավետ մեծության ապահովումը:

Տնտեսական աճի որակի համատեքստում կարևոր է նաև արդի տնտեսության բնորոշ հատկանիշների հաշվառումը: Հիմնականում նկատի են առնվում հետևյալ իրողությունները՝ ա) տնտեսությունը պարփակված չէ զուտ տնտեսական գործոնների փոխազդեցությամբ. գործում է նաև բնական և սոցիալական միջավայրերում, ինչն անխուսափելի է դարձնում տնտեսական և ոչ տնտեսական բազմապիսի գործոնների բարդ ներգործությունը միմյանց վրա՝ պայմանավորելով հետադարձ կապերի ազդեցիկ դերը, բ) տնտեսությունը մշտապես կրում է որոշակի փոփոխություններ, որոնց զգալի մասը անկանխատեսելի կամ հանկարծահաս է՝ պայմանավորված անորոշությամբ, ցիկլային (պարբերական) շրջադարձերով ու տատանումներով, գ) տնտեսությունը իներցիոն համակարգ է, դրանում առկա են զարգացման հետագծից կախվածություն, կայունարար մեխանիզմներ, կուտակային (կումուլյատիվ) գործընթացներ, որոնք զգալիորեն պայմանավորում են էվոլյուցիոն տրենդը, դ) տնտեսությունը սպոնտան (ինքնաբերական) կարգ է, որին ներհատուկ են մասնակիցների ազատ կամքի բնական մղումներ, տարաբնույթ հարմարվողական մեխանիզմներ, ե) տնտեսությունը ստոխաստիկ համակարգ է, ինչն առանձնապես ցայտուն դրսևորվում է այնպիսի գործընթացների միջոցով, որոնց պարագայում տնտեսական համակարգի վարքագիծը լիովին կանխորոշված չէ և պայմանավորվում է նաև հավանականային բնույթի պատահական փոփոխականներով, զ) տնտեսությունը մարդկային համագործակցության հիմնարար ոլորտ է, հետևաբար՝ սիներգետիկ համակարգ՝ ինքնակազմակերպման այնպիսի ներուժով և դրա իրացմամբ, որի դեպքում վերջնական արդյունքների բարելավումը, ընդհուպ նշանակալից հաջողությունների հասնելը տեղի է ունենում համագործակցության շնորհիվ:

Տնտեսական աճի որակի չափանիշների շուրջ

Տնտեսական աճի՝ վերը ներկայացված որակի հիմնական բաղադրիչները միաժամանակ կարող են ունենալ չափանիշի կարգավիճակ, կամ էլ տվյալ բաղադրիչից կարելի է բխեցնել ու ձևակերպել համապատասխան չափանիշը: Ուստի՝ խուսափելով անհարկի կրկնությունից, քննարկենք տնտեսական աճի որակի գնահատման մյուս չափանիշները:

Ունիվերսալ բնույթի չափանիշ կարելի է համարել ծախս-օգուտ վերլուծությունը: Տնտեսական աճը նույնպես անհրաժեշտ է ներգրավել նշված շրջանակի մեջ, քանի որ դրան բնորոշ են ոչ միայն օգուտներ, այլև համապատասխան ծախսային բեռ, որոնց համադրումը ցույց է տալիս տվյալ աճին հասնելու գինը: Պարզ է, որ տնտեսական աճի որակն ապահովվում ու հետագայում բարձրանում է այն դեպքում, երբ նախ ստացվում են զուտ օգուտներ, ապա դրանք աճում են: Ուստի ամեն գնով տնտեսական աճի ապահովումը չի կարող ընդունելի մոտեցում լինել: Այսպես՝ եթե ծախսային բեռը գերազանցում է օգուտները, ապա զուտ վնասը բնութագրում է մակրոտնտեսական անարդյունավետության առկայությունը, ինչը համատեղելի չէ աճի որակի հետ: Գործնականում հաճախ աճի փաստն ինքնին ներկայացվում է իբրև զուտ օգուտ, ինչը հիմնադրել է ծախսերի անտեսման պատճառով: Իհարկե, ընդունելի ճշտությամբ դրանց հաշվառումը բարդ խնդիր է, քանի որ, տնտեսագիտական տրամաբանության պահանջներով, անհրաժեշտ է գնահատել ոչ միայն տնտեսական, այլև ոչ տնտեսական բնույթի ծախսերը, ոչ միայն ընթացիկ, այլև հետևանքների հետ կապված ապագա ծախսերը: Նույն այդ մոտեցմամբ ենթակա են գնահատման նաև տնտեսական աճի փաստացի ու հնարավոր օգուտները:

Տնտեսական աճի որակի հաջորդ չափանիշը շաղկապված է բնապահպանական գործոնի հետ՝ սկսած աճի գործընթացում կլանվող ու սպառվող բնական պաշարներից մինչև բնության աղտոտումը և կլիմայի մարդածին (անտրոպոգեն) վատթարացումը: Այս ամենի հետևանքով քայքայվում է կենսամիջավայրը՝ ոչ միայն զգալիորեն նվազեցնելով բարեկեցության մակարդակը, այլև ահագնացնելով գոյապահպանությանն ուղղված սպառնալիքը: Վերջինիս թուլացման, հետագայում չեզոքացման հնարավորությունը շաղկապվում է, այսպես կոչված, «կանաչ տնտեսության», «կանաչ զարգացման» կամ «կանաչ աճի» հետ: Դա ենթադրում է բնապահպանական բարձր գիտակցության առկայություն՝ բնության գիշատչական շահագործման բացառում, մասնավոր հատվածական շահերի նկատմամբ հանրային շահի առաջնայնության ապահովում, հումքի մեծաքանակ արտահանման փոխարեն առավելապես վերամշակման արտադրությունների կազմակերպում:

«Կանաչ աճի» կարևորությունն ավելի ու ավելի կմեծանա որպես աճի որակի բարելավման անհրաժեշտ ուղի, քանի որ միայն այդպես կարելի է բավարարել կայուն զարգացման այն պահանջը, ըստ որի ներկայիս հանրությունները պարտավոր են բնօգտագործման նույնպիսի հնարավորություններ պահպանել իրենց իսկ սերունդների համար: Դա նախևառաջ պահանջում է բնապահպանական ներքին օրենսդրության և ընդունված միջազգային համաձայնագրերի պահանջների անվերապահ կատարում: Տվյալ ոլորտում առանձնապես տեղին են նաև վերոհիշյալ ծախս-օգուտ վերլուծությունն ինչպես որևէ հանքարդյունաբերական նախագծի համար, այնպես էլ դրա և «կա-

նաչ զարգացման» այլընտրանքային տարբերակների համադրությունը: Որպես բնորոշ օրինակ կարելի է նշել կայացած, հայտնի առողջարանային գոտու մոտակայքում նոր հանքավայրի շահագործումը: Նման դեպքերում ի սկզբանե առկա են որոշակի անհամատեղելիություն, տարբեր շահերի բախում և այլն: Որոշումներ ընդունող լիազորված մարմինները պատասխանատու են դրանց հիմնավորվածության համար, որի շրջանակում ներառվում է այն հարցի սպառիչ պատասխանը, թե արդյոք հանքավայրի շահագործումը տեղի չի՞ ունենա առողջարանային գոտու վերացման և շահկապված այլ կորուստների գնով:

Տնտեսական դինամիկայի ու դրա որակական բնութագրերի տնտեսագիտական խոր վերլուծության, առկա իրադրության բազմակողմանի համարժեք գնահատման և արդյունավետ տնտեսական քաղաքականության մշակման համար անհրաժեշտ է վիճակագրական համապատասխան տվյալների արժանահավատ բազա: Մի հիմնախնդիրն այն է, որ տնտեսական աճը չափվում է ՀՆԱ-ի հիման վրա, ինչը կապված է մեթոդաբանական որոշ հարցերի հետ: Այսպես՝ հայտնի է, որ ՀՆԱ-ն նախատեսված չէ բարեկեցության փոփոխությունն ուղղակիորեն արտահայտելու համար, քանի որ, իբրև բարեկեցության չափման ցուցանիշ, այն ունի խիստ խոցելի կողմեր: Ուստի, բարեկեցության մակարդակի, դրա տարբերակված վիճակի և դինամիկայի բնութագրման նպատակով մշակվում են մի շարք այլընտրանքային մոտեցումներ և ցուցանիշներ¹¹:

Տնտեսական աճի որակի վերլուծության հետ ուղղակիորեն կապված մյուս հիմնախնդիրը վերաբերում է արտադրողականության ցուցանիշների վիճակին ու դինամիկային: ՀՀ վիճակագրական տարեգրքերը ներառում են ՀՆԱ դինամիկ շարքերը և բազում այլ տվյալներ, սակայն չեն պարունակում աշխատանքի ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ ըստ ճյուղերի արտադրողականության ցուցանիշները: Հավանաբար, եղած տվյալներով կարելի է դրանք հաշվարկել: Սակայն անհրաժեշտ է, որ ՀՀ ԱՎԾ-ը վերականգնի նշված ցուցանիշների վիճակագրական հաշվառումը և հրապարակումը, ինչը նախկինում մեծապես կարևորվել է:

Տնտեսական աճի որակի բարելավման առումով որոշիչ են գիտատեխնիկական նորամուծությունները: Այդ իմաստով, որակի կարևոր չափանիշներից է դրանց մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում, ինչպես նաև դրա հավելածի մեջ: ՀՆԱ-ում գիտատեխնիկական աշխատանքների ծավալի չափազանց փոքր հարաբերական ցուցանիշը վկայում է, որ գիտական արդյունքի նկատմամբ պետական ու գործարար հատվածների պահանջարկը խիստ թույլ ու անբավարար է: Դա նշանակում է նաև, որ պատշաճ չի ձևավորվում և իրացվում ներծին (էնդոգեն) աճի ներուժը, որի նշանակալից առանձնահատկություններից մեկը մասշտաբի աճող հատույցի հնարավորության ընձեռումն է. թեկուզ ժամանակավոր լինելու դեպքում այն կարող է էապես բարձրացնել թողարկման և դրա ընդլայնման որակական ցուցանիշները:

Ինչպես նշվել է, տնտեսական աճի որակի բնութագրման համար կարևոր են համապատասխան միջազգային համեմատությունները: Ըստ դինամիկայի դրանց պարբերական կատարումը թույլ կտա դիտարկել քանակական փոփոխություններից որակականին անցման օրինաչափ գործընթացի

¹¹ Տե՛ս **Stiglitz J., Sen A., Fitoussi J.**, Mismeasuring Our Lives: Why GDP Doesn't Add Up. New Press, 2010, 176 էջ:

փուլերը: Այսպես՝ կարելի է առանձնացնել մի շարք համադրումներ մի կողմից՝ տվյալ երկրի բացարձակ ու հարաբերական ցուցանիշների (ՀՆԱ ծավալ, մարդաշնչի հաշվով մեծություն, աճի տեմպեր և այլն), մյուս կողմից՝ համաշխարհային, տարածաշրջանային, այս կամ այն դասակարգմամբ տարբերակված երկրների խմբերի, ինչպես նաև ԱՊՀ, մերձբալթյան, արևելատեվրոպական երկրների համանուն ցուցանիշների միջև: Մասնավորապես՝ համաշխարհային թողարկումը մեկ մարդու հաշվով կազմում է 10 հազ. դոլար (70 տրլն համընդգրկուն ՀՆԱ-ի և 7 մլրդ բնակչության դեպքում): Վերջերս Հայաստանը մարդաշնչի ցածր եկամտով երկրների խմբից անցել է միջին եկամտով երկրների ստորին տիրույթ, սակայն դեռևս զգալիորեն զիջում է նշված ցուցանիշին: Այդ առումով, համեմատության տրամաբանությունն այն է, որ պարզվի՝ դինամիկայում արդյոք կրճատվո՞ւմ, թե՞ մեծանում են տարբեր երկրների ցուցանիշների միջև առկա խզման չափերը, և յուրաքանչյուր դեպքում դա ի՞նչ արագությամբ է տեղի ունենում:

АТОМ ВАРДАНЯН

Доцент кафедры „Экономической теории” АГЭУ,
кандидат экономических наук

Качественные характеристики экономического роста в контексте развития.- В статье представлена концептуальная разработка, в пределах которой обеспечивается качество экономического роста. Начиная с краткого обзора рамок проблемы, автор затем представляет различные качественные компоненты экономического роста. Он предлагает подход к качеству экономического роста, который совместим с развитием, понимая развитие в его современном глубинном смысле. В статье также рассмотрены типичные черты общества и экономической системы, которые в значительной мере детерминируют качество роста. Особую важность имеют микроэкономические основания экономического роста. С этой точки зрения экономический рост интерпретирован как совокупный исход агрегирования на самом деле различных, т.е. растущих, падающих или неменяющихся динамик на микроуровне (микродинамики). Намечены некоторые основные критерии качества экономического роста.

ATOM VARDANYAN

Associate Professor at the Chair
of „Theory of Economics” at ASUE,
PhD in Economics

Qualitative Characteristics of Economic Growth in the Context of Development.- The article provides a conceptual framework within which the quality of economic growth is ensured. Starting with a brief overview of the problem's scope, the author then presents different qualitative components of economic growth. He suggests an approach to the quality of economic growth which is compatible with development, conceiving the latter in its modern in-depth sense. Typical features of society and economic system which considerably determine the quality of growth are also examined in this article. Special importance is given to microeconomic foundations of economic growth. From that standpoint economic growth is interpreted as a gross outcome of aggregation of actually different - rising, declining, or non-changing - dynamics on a micro-level (micro-dynamics). Some basic criteria of the quality of economic growth quality are outlined.